

ЉУЗА РАДОВИЋ

ПРЕД ПОРУКАМА СА ДРОБНОГА ПИЈЕСКА

Много пута до сада речено је да за људске творевине, биле оне уметничке или ма које друге врсте, нема поузданијег и неподмитљивијег судије него што је време. Та неумитна дијалектика живота коју називамо временом или истином остварује, уз све своје супротности и баш помоћу њих, ону целовитост једне историјске епохе, једне културе, једне духовне стваралачке условљености која свакој новој генерацији даје могућност да себе сматра судеоником те прошлости и, у исто време, позваним и квалификованим проценитељем њених достигнућа.

Без тог нашег судеоништва у већ пре нас оствареним делима која примамо као наследство, та дела би остала испод и иза оних императива којим једна генерација, једна средина, један народ дограђује своју садашњост и обезбеђује, припрема своју будућност.

Критички прилази том културном наслеђу не могу и не смеју бити лишени нашег осећања о сопственом дугу према ствараоцима из минулих времена. И то не из неког националног поноса или рад пружене прилике да наша историјска наука добије што значајнију грађу, него пре свега ради потребе да наша емотивност постане што развијенија, што потпунија, а наша мисао што свеснија свога сопственог савременог животног и историјског тренутка.

О Љубиши је, као што знате, доста писано и у наше време и раније. Писало се и с разумевањем и без довољно разумевања. Често и према оним обрасцима и с оним мерилима која нису била применљива и на приповедачко дело овог писца. Љубиша спада у оне ретке књижевне ствараоце који имају своју сопствену поезију, што сваком добром критичару или историчару књижевности намеће обавезу да пре свега, и пре примене ма каквих општих књижевних и теоријских критеријума, проучи, упозна ту особе-

ну, у његовом приповедачком ткиву остварену и показану поетику.

Тај захтев који Љубишино стваралаштво поставља свима који желе да дубље продру у суштину његовог дела биће, уверен сам, остварен у овом лепом броју радова које ћемо чути на овом скупу. И баш зато, и из жеље да што је могућно више избегнем евентуална подударана, ја нећу, тако рећи, ни говорити о Љубиши, него ћу вам рећи нека своја запажања, неке своје мисли о само двама његовим приповеткама.

Да почнем одмах наш разговор, који уз то мора бити и кратак.

Црна Гора и њено приморје и у Љубишино доба и пре тога били су и остали етничка целина и поред дуготрајне туђинске власти над једним делом те целине и поред разрођавања и одрођавања до којих је долазило под разним принудама туђинских управљача и њихових измећара. Као Паштровић, Љубиша је то осећање истовестности примио са својим рођењем и то је нашло одраза и у његовом књижевном делу. Историјски услови и политичке околности, колико год да су били различити, нису могли битније разјединити ту целину у оном што је за тог човека било најбитније: борба за слободу, за људска права и за национални опстанак. То троје, те три ствари, ушло је и у Љубишино дело, постало животно опредељење човека и предмет његовог књижевног рада и испунило суштину и Љубишиног живота и његовог књижевног дела.

Као и толики значајни уметници свих времена, и Љубиша је тенденциозан или, како ми то данас кажемо, ангажован писац. Он је то био на један свој особен начин. Отуда су, и због непоимања тог момента у Љубишином стварању, настајале тврдње да је Љубишина приповетка фолклорног карактера. Та наша критика, настала на принципима градске и грађанске естетике друкчијих средина и других земаља, није могла видети у коликој је мери овај писац у своја причања из народне прошлости унео савремене идеје и актуелне животне проблеме свога народа и свога доба. Иако припадник романтичарске епохе, Љубиша је као уметник био дубоки реалиста на онај вуковски начин и на начин најбољих народних умотворина, по једном поступку који га је приближавао једном много већем ствараоцу, Његошу. Естетика је, узимајући овај термин у ширем значењу, за Љубишу, као и за толико значајних европских мислилаца и књижевника пре и после њега, била пре свега домен морала. Он је, зато, успео, било својим стваралачким инстинктом, било јасном свешћу о задацима писане уметничке речи, да својим књижевним творевинама да значај историјских догађаја и обухват народне повести. А тај поступак уврстио је овог црногорског приповедача, без обзира на разлике у степену чисто уметничких достигнућа, у ред оних писаца који су, од најстаријих времена до данас, своје животно осећање, тај главни извор уметничке креације, повезивали,

и својом свешћу и својим стваралачким инстинктом, за токове народног живота и његове историје и на тај начин постајали творци духовних енергија свога народа и потврда његових права.

Две приповетке на којима желим да задржим вашу пажњу у овој прилици јесу *Проклети кам* и *Кањош Мацедоновић*, две књижевне творевине које се, по моме мишљењу, издвајају неким својим особинама не само у приповедачком фонду овог писца, него и у уметничкој новелистици нашој уопште.

Проклети кам је једна од најдужих, ако не и најдужа Љубишина приповетка. Подељена је, као и његова *Скочидјевојка* и његов *Поп Андоровић нови Обилић*, на поглавља. Та поглавља имају своје наслове, што би опомињало на потребу да се проучи начин компоновања приповедачке материје код Љубише у целини и посебно у овим приповеткама. Оно што једино у вези с тим, за овако кратко време, можемо рећи, то је да приповетка *Проклети кам*, по оном што садржи, има опсег читавог једног романа. Епски третман материје, стална одлика Љубишиног приповедања, и овде је примењен. Његова приповетка, и овде и другде, сва је у догађајима, призори у које нас уводи то су попршта на којима су личности, јунаци приче, стално у акцији, без оног распредања, психологизирања и растањивања на која смо, по школским обрасцима и шаблонима, навикли као на карактеристике реалистичког приповедања. Али је зато, да не кажем и у накнаду за то, овај реализам овде, у Љубиши, за моје осећање, слојевитији и дубљи. Крчаг историје у коме нам писац пружа овај свој напитак не сужава домет реализма ни у нашим емоцијама, ни у нашим доживљавањима тог света. И *Проклети кам* је једна од Љубишиних „паштровских повијести“ из петнаестог века. Она је чак и датирана, њена радња везана за одређену годину. Прве речи којима почиње причање казују да је то било „јесени годишта 1474“. То што нам аутор своја казивања о тешким збиљама живота удаљује за неколико столећа у прошлост нимало не умањује упечатљивост онога што дознајемо. Та упечатљивост расте од почетка до краја приповетке заједно с нашом радозналешћу да упознамо живот народа у једном нашем крају затвореном у незнавеност, у патријархалне односе и у племенске омеђености, условљене историјом тога краја и задржане дуго у животу тог човека, и као творевина одређених историјских услова и као један начин одбране и једна могућност опстанка под притиском разноврсних зала која инобитно насрћу на човека. Та патријархалност и затвореност није остала без промена ни до Љубишиног времена. Уметничка истинитост којом су давани призори из тог живота и којом су приказивани социјални односи у тој средини била је истовремено и осуда тога стања. И баш ту, у оним уметничким преплетима стварних животних чињеница и њиховог обликовања и транспоновања до завршене књижевне творевине, Љубиша се показао као истински стваралац. Из тих елемената његовог стваралаштва и из оних моралних основа које

ненаметљиво, скоро неприметно, уноси у збивања која нам приказује, зрачи ка читаоцу постојан животни оптимизам. Сви простори овог причања испуњени су невољама, неуспелим подухватима, страдањима и погибијама, али и једном постојаном снагом тог Љубишиног и нашег човека, која је и у Љубишиним читаоцима јачала поуздање и изграђивала свест о једној друкчијој и вишој људској правди. А неправде и невоље тај човек је подносио и од бога и од људи, од немаштине и од своје зле памети, и од свога и од туђина.

Како је живот те наше црногорске средине био често сведен на танке гране, што је приморавало тадашњег нашег човека да иде и преко својих материјалних могућности, нека нас подсети једна од најпопуларнијих Љубишиних ствари, његова прича *Крађа и прекрађа звона*. Пошло се од безазлене побуде, а замало да се све заврши крвљу и погибијом. Живи се стално на ивици провалије и пропасти.

Приповетка *Проклети кам* далеко је од тог макар и привидно безазленог и шаљивог, чега је и у том животу разних оскудица и невоља било и могло бити. Љубиша је, у другим својим делима, видео и те друге, хумористичке призоре и згоде. У *Проклетом каму* тога нема. Понегде једино прасне љут, ироничан подсмех.

Проклети кам, то вам је повест о томе како се једном у осojaма живота и врлетима празноверја и заосталости откинула једна грудва зла, како се та грудва котрљала низ стрмине незнавности и бесудности мукотрпног сељачког живота, како је нарастала све више и више као усов и ишла даље и даље док им и гробове није прегрнула.

Довољно би било, и не познајући ниједну другу Љубишину приповетку, прочитати само неколике странице из овог текста, не ни цело једно поглавље, па се сусрети с материјом која може бити и део неке социолошке студије. Напоменимо, уз то, да је Љубиша у белешци испод текста, у трећем поглављу (*Исповијест*), навео име личности од које је први пут чуо ову причу. Тај податак, уз друге податке те врсте, обавезивао би једног свестранијег истраживача Љубишиног дела на решавање више проблема и на давање више поставки везаних за начин Љубишиног стварања и за његов однос према предањима и казивањима која су се с колена на колена преносила и све до њега била сачувана у средини из које је поникао. За сада ће бити довољно, а и због тога што ја нисам тај истраживач, ако кажем, макар и с извесном смелошћу, да је оно што, условно, можемо назвати свешћу једне уметничке творевине, да је то, та одређеност писца за такве, одређене, а не неке друге и друкчије релације у повезивању догађаја и у проналажењу условљености тих збивања и личности које учествују у њима, овде било у потпуности Љубишино.

Да пређем најзад непосредније на оно што садржи, на оно о чему нам Љубиша говори у овој својој приповеци-роману.

Празноверје, вештице, враџбине, крвна освета, феудалци, Млечићи и њихове слуге разнога ранга и врсте, трговање и људима и свецима, уцене и мучења, сукоби и с црквом и с поповском етиком, солидарност властодржаца кад год то одговара њиховим интересима — сурвано на голи живот сељака, на живот народа, и повезано неким злом које се не да уништити ни отклонити — све то садржи ова једна једина Љубишина приповетка.

То је животопис кмета-сељака Мијата којег злостављају, искоришћавају и варају сви, и његови вештији суседи и познаници, и домаћи кнезови и попови, и градски олош свих врста, цела та друштвена структура кроз чија мучилишта, и физичка и душевна, мора да прође од свога села до Котора и Млетака и натраг. У једном друштвеном поретку као што је овај, где су људи Мијатовог положаја криви већ самим тим што су живи, овај сељак наћи ће снаге, више у својој невиности и у неком исконском човековом осећању људске правде него у својој мисаоној дозрелости, да каже оне убојите речи: „Неће бити све то тако, о попе! . . . Ја нијесам крив што сам се рађао и што су ми муке довреле кад су ме на ригањ растезали, да ми се бубрези одвајају. Да ко тебе и те васеленске патријаре стави за очни трен на ону протезавицу и вас мало изгруха, одрицали бисте се и бога и закона, а и мајчина млијека . . . Ја се божје не бојим . . . даћу сутра главу за душу; ја мним да може поћи једна за другу на који му драго суд или пазар . . .“

Повест сељака Мијата, која није повест само једног човека, не завршава се, као што знате, ни његовом смрћу.

Све оно што је поднео и оно што је урадио да се спасе од смрти у млетачким рукама и врати у своју земљу није било довољно. Све је остало узалудно и ништа се у судбини тих људи није променило.

То би била порука овог Љубишиног дела.

Друга приповетка на коју бих с неколико реченица желео да обновим ваша сећања, јест *Кањош Мацедоновић*.

Она је, по много чему, друкчија од приповетке *Проклети кам*. Кад кажем друкчија, не мислим при томе на сам начин уметничког уобличавања одабраног мотива колико на једно сасвим друкчије расположење којим нас испуњава ово, већ одавна опште познато Љубишино дело. И *Проклети кам* и друге његове приповетке јачају наше духовне моћи, али тек *Кањош Мацедоновић* тим нашим моралним окрепљењима даје крила. Оно по чему би се обе ове приповетке издвајале међу осталим творевинама Љубишиним ове врсте то су саме главне личности у њима, Мијат и Кањош, које носе фабулу приповетке. Они обојица су обични људи, мали људи, како се то каже, док је у другим његовим делима махом реч о знаменитим, познатим личностима.

Као што је Мијат већ својим друштвеним положајем предређен за муку, тако је и Кањош, гоњен невољом, стигао у Млетке. Довезао је да прода нешто својих производа што је од-

војио за пазар и тако се нашао тамо где ће доживети једну изузетну авантуру. Кроз Кањошеве доживљаје у Венецији писац нам је дао слику те туђе и туђинске средине, приказао нам нечовечност тог система и власти, извргао подсмеху лажљивост и неоправдану надувеност и охолост дуждеве моћи, којој су се приклонили и Кањошеви земљаци у нади да ће ту наћи заштиту од ближе, непосредније, турске опасности.

Али све је то само позадина, само простор у коме ће се обелоданити и отелотворити оно што је главно као уметничко сведочење о нашем човеку.

Сви ми још од ђачких година знамо ову невелику, али изванредну књижевну творевину, ову јединствену поему људском достојанству, достојанству и поносу нашег човека. И сви смо ми, свакако на врло сличан начин, доживели то дело и пре свих књижевних и критичарских упозорења. Зато не знам да ли бих, после те несумњиво тачне констатације, могао наћи довољно оправдања да и ја нешто говорим о том изузетном литерарном остварењу.

Љубишин *Кањош Мацедоновић* иде у ону врсту књижевних и уопште уметничких творевина које су стваралачки толико оживотворене да у њима свака, без обзира на степен културног узраста и интелектуалне радозналости, може наћи и део себе и део оне поруке коју би и он, кад би умео, желео да остави.

И кад сам се ипак одлучио да кажем коју реч о овом делу, то није зато да дам неки есејистички или критичарски осврт на то дело, него да укажем на то како ја или како који било читалац доживљава овај Љубишин текст.

Зато нека ми буде допуштено да одмах кажем оно што би требало да речем тек на крају овог мог краткотрајног сучељавања с овом невеликом, али ванредном творевином. При томе ме ни најмање не интересује колико је *Кањош Мацедоновић*, овакав каквог га ми имамо, Љубишина, а колико народна творевина. Пред оваквим примерима и у оваквим случајевима таква питања и таква својинска разграничавања губе значај. Овај *Кањош Мацедоновић* којег данас имамо, то је Љубишино дело.

Не треба, дакле, већ и по оном што сам раније рекао, очекивати да ћу, овом приликом, улазити и у какву теоријску анализу ове приповетке, ни њене архитектуре, ни њеног стила или психолошких и уопште уметничких својстава. Кањош Мацедоновић, овакав какав је као личност остварен у Љубишином казивању, оличење је народног духа, делегат тога духа и те чојствености код сваког од нас посебице, саговорник на народним саборима и судеоник у доношењу одлука у народним пословима и, у исто време, несебични и врло скромни посленик на ширењу путева нашег родољубља. Он је стигао с неких далеких изворишта народног умовања и са неких неисушених развођа народне историје да онако мален, нелишен људских слабости и ненајављен, лакше уђе у људске домове и у кодексе наше етике.

Љубиша је умео, свеједно да ли својим уметничким инстинктом или својим списатељским опредељењем, да нађе онај стваралачки пут који су налазили изузетно само најзначајнији писци кад су своје мисли, своја осећања и своје време могли да стопе с историјом своје земље, с прошлошћу и тежњама свога народа, са токовима његове судбине, толико да су и они сами и њихова уметничка дела постајали део те повести и чинилац у усмеравању даљих народних тежњи и живота. То што ти писци личности о којима нам говоре и догађаје које нам причају удаљавају од нас и по неколико векова у прошлост само је потврда њихове снаге да свом делу даду лепоту једног споменика и императив једног завештања.

И *Кањош Мацедоновић* је једна од Љубишиних приповијести из петнаестог столећа. Сама радња приповетке, њена „фабула“, потече одмах, скоро без оног уобичајеног приповедачког увода. И читаоцу су дате, већ од почетка приповедања, све основне компоненте и догађаја који ће се збити и саме Кањошеве личности. Једна од потврда за то било би оно што ме је навело да малочас Кањошев поступак и његов поновни одлазак у Млетке назовем авантуром. Да ли је и најбоље то што Кањош треба да уради у Млецима: да спасе дужда, који је и узурпатор слободе и непријатељ његовог народа, или да га можда и не спасе а да сâм у боју с Фурланом погине и постане још једна непозната и узалудна жртва, као толико других његових сународника. То питање, уосталом, постављено је и у самој приповеци. „Сад посијеците Фурлана, као да оперете магарцу реп, него што ћете боље притећи узду“, каже један од властеле на скупу на Дробном пијеску кад им је Кањош донео поруку из Млетака.

Кањош је, уз то, малог раста, хвата га и страх пред сусретом с Фурланом. Још један чинилац да Кањош, такав какав је и ненајављен неком ранијом прослављеношћу, још дубље уђе у наша осећања и у наш понос. Околности историјске у којима су се нашли приморале су Паштровиће да се одазову позиву из Млетака и да пошаљу дужду заменика. У том већању како да се одлучи чуле су се и ове речи: „Што помињете царе и кнежеве, ми смо вазда по једнога господара имали, који нас је за перчин држао, иако смо самособом управљали“.

Те и такве појединости откривају нам став писца и дају реалистичку пуноћу приповедању. Прича је иначе у целини концептирана, тако да кажем, као апотеоза супериорности нашег човека, нашег народа, не над неким појединцем, ма ко он био, него над целим једним поретком ствари и људских односа.

Подсетимо се само почетка приповетке, па ће нам одмах постати јасна и њена основна замисао.

Почетак је скупштина на Дробном пијеску „коју су сазвале суђе и властела на обичном мјесту од правде“. И све што се дешава даље, то је општа народна ствар, не нешто што опредељује воља неког појединца или неки појединачни ин-

терес. Ту нема никаквог романтичарског херојства ни патетичних гестова или побуда да се над нечијим подвигом подигне ореол славе. Све је ту толико осмишљено и реалистички засновано да том својом уметничком једноставношћу још више подиже лепоту тога чина кроз који је супериорност, духовна надмоћност и морална чврстина нашег човека нашла свој израз.

Као и ликови Марка Краљевића или Милоша Обилића или Вука Мандушића, настали у дубини народних умотвора, настао је и лик Кањоша Маце доновића као једно од мерила којима је народ процењивао моралне вредности живота. Кањош заиста спада у ту категорију изузетних књижевних ликова, али нам је, ипак, по оном што чини његову особеност, ближи од осталих. Тешко би било наћи у целој уметничкој књижевности југословенских народа сродан лик који би био раван Кањошу.

Цела ова приповетка саздана је тако да би је, место сваког говора о њој, требало пре свега читати. Језик, синтакса и све оно што се устаљеним терминима теорије књижевности може именовати у једном успелом књижевном делу, све је то у овој приповеци и само за себе посебна и нарочита вредност.

То је једна од оних ретких приповедачких творевина које би требало не само читати него и знати напамет као добру песму.

Тиме бих могао и да завршим.

Велики део порука које је иза себе оставио Ст. Митров Љубиша у свом књижевном делу, и уметничких и друштвених порука, остварило је, обогатило и у много чему превазишло ово наше доба. Ту није остало много неоствареног што бисмо дуговали овом писцу. Кад кажем да није остало много, мислим на онај изворни, истински народни и непатворени књижевни језик Љубишин. Та порука и та поука коју представља његов језик није довољно допирала ни до наших школа, ни до понеког и од бољих наших писаца.